

NUTQIDA NUQSONI BOLGAN BOLALARNING BILISH FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Imomova Mahbuba Vahob qizi

Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti Pedagogika va psixologiya fakulteti Maxsus pedagogika (Logopediya) yo'nalishi 3-kurs 515.22 - guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirish uchun haqida so'z boradi

Kalit so'zlari: nutq nuqsonlari, dizartriya, disleksiya, tafakkur, xotira, individuallik, diqqat.

Kirish

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar (dizartriya, disleksiya, disgrafiya, afaziya va boshqa nutq buzilishlari) ko'pincha bilish faoliyatida qiyinchiliklarga duch keladilar. Ushbu bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirish uchun quyidagi usullar samarali hisoblanadi.

1. Sensor-motor usullari

Nutq va bilish jarayoni ko'pincha sensor-motor faoliyat bilan bog'liq bo'lgani sababli, quyidagi mashqlar foydali:

Taktil (teginish) o'yinlari – bolalar turli materiallarni ushlab ko'rib, ularning farqlarini bilishga o'rganadilar.

Harakatli o'yinlar – qo'l-motor harakatlari va umumiy muvozanat mashqlari bilish jarayonlarini faollashtiradi.

Artikulatsiya gimnastikasi – til mushaklarini mustahkamlash orqali nutqni yaxshilashga xizmat qiladi.

2. Vizual va eshitish idrokini rivojlantirish

Ranglar va shakllarni ajratish – tasvirlar asosida tafakkurni rivojlantirish.

Tovushni aniqlash va ajratish – tabiat tovushlarini yoki turli manbalarni ajratish bo'yicha mashqlar.

Ko'rish xotirasini rivojlantirish – suratlarini eslab qolish va keyin ularni qayta tiklashga asoslangan o'yinlar.

3. O'yinga asoslangan ta'lim usullari

Rol o'yinlari – nutqni rag'batlantirish uchun “doktor va bemor”, “sotuvchi va xaridor” kabi o'yinlar yordam beradi.

Konstruktor va mozaika – bolaning tafakkurini va nutqiy faolligini oshiradi.

Matn yoki hikoya tuzish – tasvirlarga qarab hikoya tuzish orqali tasavvur va mantiqiy tafakkur rivojlantiriladi.

4. Logopedik mashqlar

Nutq terapiyasi – individual yoki guruh logopedik mashg'ulotlari.

Fonetika va tovush talaffuzi ustida ishlash – tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish uchun maxsus mashqlar.

Nutqni kengaytirish va boyitish – yangi soʻzlar, atamalar bilan tanishtirish va ularni qoʻllashni oʻrgatish.

5. Bilish faoliyatini rivojlantirish uchun kognitiv mashqlar

Xotira mashqlari – sheʼr yodlash, eslab qolish oʻyinlari.

Diqqatni rivojlantirish – chalgʻituvchi omillarga qaramay, maʼlumotga eʼtibor berish boʻyicha mashqlar.

Mantiqiy tafakkurni rivojlantirish – mantiqiy masalalar, muammoli savollar ustida ishlash.

6. Interfaol texnologiyalar va zamonaviy vositalar

Multimedia materiallari – audio kitoblar, logopedik mobil ilovalar.

Interaktiv doskalar va taʼlim oʻyinlari – koʻrgazmali va amaliy taʼlim jarayonini tashkil qilish.

7. Psixologik va pedagogik yondashuv

Individual yondashuv – har bir bolaning ehtiyojlariga mos dastur ishlab chiqish.

Motivatsiyani oshirish – bolani ragʻbatlantirish, uni qiziqtiradigan mavzulardan foydalanish.

Emotsional qoʻllab-quvvatlash – bolaning oʻziga boʻlgan ishonchini oshirish, stressni kamaytirish.

Nutqida nuqsoni boʻlgan bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Sensor-motor mashqlar, logopedik terapiya, kognitiv va interfaol mashgʻulotlar yordamida ularning tafakkuri, xotirasi, diqqat va nutqiy qobiliyatlari yaxshilanadi. Eng muhimi, taʼlim jarayoni bolalar uchun qiziqarli va ragʻbatlantiruvchi boʻlishi kerak.

Nutqida nuqsoni boʻlgan bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirish uchun turli xil yondashuvlar qoʻllaniladi. Eng avvalo, ular bilan ishlashda individual yondashuv juda muhim. Har bir bola turli xil nutqiy va bilish qiyinchiliklariga ega boʻlgani uchun ularning ehtiyojlariga mos usullarni tanlash kerak.

Bunday bolalar bilan ishlashda vizual materiallar, ovozli oʻyinlar va sensor-motor mashqlar katta ahamiyatga ega. Masalan, rasm va kartochkalar orqali soʻz boyligini oshirish, hikoyalarni ketma-ketlik asosida qayta tuzish orqali mantiqiy tafakkurni rivojlantirish mumkin. Shuningdek, bolalarga mavzular boʻyicha rasm chizdirish yoki hikoya yozdirish ular uchun qiziqarli va foydali boʻladi.

Nutq va bilish faoliyatining rivojlanishida ritmik mashqlar ham samarali. Musiqa va sheʼrlar orqali bolalarni toʻgʻri talaffuz qilishga oʻrgatish, ular uchun tushunarli boʻlgan uslubda yangi soʻzlarni kiritish tavsiya etiladi. Qoʻshiq aytish va ritmik harakatlar bolalarning nafaqat nutqini, balki eʼtiborini va eslab qolish qobiliyatini ham oshiradi.

Shuningdek, sensor-motor integratsiya usullari ham muhim oʻrin tutadi. Qoʻl harakatlarini rivojlantirish, turli sirtlarga tegib koʻrish, mayda motorikani yaxshilash orqali nutq markazlariga ijobiy taʼsir qilish mumkin. Masalan, plastilin bilan ishlash, mozaika terish, tugmalar yoki kichik detallar bilan ishlash bolalarning nutqiy faolligini oshirishga yordam beradi.

Oʻyin elementlari ham taʼlim jarayonida muhim ahamiyatga ega. Rol oʻyinlari orqali bolalarni muloqotga ragʻbatlantirish mumkin. Masalan, “sotuvchi va xaridor”, “doktor va bemor” kabi oʻyinlar bolalarga muloqotni tabiiy tarzda oʻrganish imkonini beradi. Shuningdek, interfaol texnologiyalar, planshet va kompyuter dasturlaridan foydalanish bolalarning vizual va eshitish idrokini rivojlantirishga yordam beradi.

Psixologik qoʻllab-quvvatlash ham juda muhimdir. Bolaning oʻziga boʻlgan ishonchini oshirish, uni ragʻbatlantirish, xatolar uchun tanbeh bermasdan, oʻrganish jarayonini qiziqarli qilish kerak. Ota-onalar va pedagoglar bolalarga tushunarli va sabr-toqat bilan yondashishlari lozim.

Shuningdek, nutqiy nuqsonlarni bartaraf etish uchun logopedik mashgʻulotlar bilan shugʻullanish zarur. Tovush talaffuzini yaxshilash uchun maxsus artikulyatsiya mashqlari bajarish, ogʻiz va til harakatlarini rivojlantirish boʻyicha mashqlar bajarish foydali boʻladi.

Umuman olganda, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Har tomonlama qo'llaniladigan o'yinlar, vizual materiallar, motorika mashqlari va individual yondashuv ularning bilish jarayonlarini faollashtirishda asosiy rol o'ynaydi.

Nutq nuqsonlari bolaning bilish faoliyatiga ta'sir qilib, diqqat, xotira, tafakkur va idrok jarayonlarida qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, ularning bilish qobiliyatini rivojlantirish uchun maxsus pedagogik va psixologik yondashuvlar qo'llaniladi. Quyida ushbu yo'nalishlar bo'yicha kengroq ma'lumot beriladi.

1. Bilish faoliyatini rivojlantirishning asosiy tamoyillari

1. Individuallik – har bir bolaning nutqiy nuqsoni va bilish qobiliyatlariga mos keladigan metodlarni tanlash.
2. Ko'rgazmalilik – tushunchalarni oson idrok etish uchun rasm, grafik va jismoniy predmetlardan foydalanish.
3. Mavsumiy va bosqichma-bosqich rivojlantirish – bolaning yoshiga mos murakkablikdagi mashqlarni tanlash.
4. Motivatsiyani oshirish – ta'lim jarayonini qiziqarli qilish orqali bolaning faol ishtirokini ta'minlash.
5. Multimodal ta'lim – vizual, eshitish va kinestetik (harakat orqali) ta'lim usullaridan foydalanish.

2. Bilish jarayonlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlar

A) Xotirani rivojlantirish

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar ko'pincha eslab qolish va qayta tiklashda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Buni yaxshilash uchun quyidagi usullar qo'llaniladi:

Assotsiativ xotira texnikalari – yangi so'zlarni o'zaro bog'liq tasvirlar yoki hikoyalar bilan yodlash.

Sekvensiya o'yinlari – hodisalar ketma-ketligini eslab qolish (masalan, hikoyani boshi va oxiriga qarab joylashtirish).

Takrorlash va mustahkamlash – materialni turli formatlarda qayta ko'rib chiqish.

B) Diqqatni rivojlantirish

Diqqat yetishmovchiligi nutqiy buzilishlarda keng uchraydi. Buni rivojlantirish uchun:

"Nimani o'zgartirdim?" o'yini – bola oldiga 5-6 ta predmet qo'yiladi, keyin ularning biri o'zgartiriladi va bolaning uni aniqlashi so'raladi.

Shovqinli muhitda mantiqiy masalalar ishlash – bolani tashqi chalg'ituvchi omillarga qaramasdan diqqatni jamlashga o'rgatadi.

Rangli predmetlar bilan ishlash – diqqatni bir obyektidan boshqasiga o'tkazish qobiliyatini rivojlantiradi.

C) Tafakkurni rivojlantirish

Tafakkur rivojlanishi bolalarning bilish jarayonlari uchun juda muhimdir. Buni quyidagi metodlar bilan rag'batlantirish mumkin:

Sabab-va natija bog'liqligini tushuntirish – masalan, "Nega yomg'ir yog'adi?" yoki "Agar qish bo'lsa, havo qanday bo'ladi?" kabi savollar berish.

Sakkizoyoq texnikasi – muayyan mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarni har tomonga bog'lab, xulosa chiqarish (masalan, "Hayvonlar" deganda ularning yashash joyi, ovqatlanishi va turlari bo'yicha tasniflash).

Mantiqiy taqqoslash – ikki predmet yoki hodisa o'rtasidagi farq va o'xshashlikni topish (masalan, qushlar va samolyot).

3. Maxsus logopedik texnologiyalar

A) Nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashqlar

1. Tovush va so'z boyligini oshirish – bola bilan rasmlar orqali yangi so'zlarni o'rganish.

2. Jummalarni tuzish va qayta aytish – bolaning grammatik tuzilishlarni tushunishiga yordam beradi.
3. Sekansli tasvirlar asosida hikoya tuzish – ketma-ket joylashtirilgan suratlar asosida voqea yaratish.

B) Artikulyatsion gimnastika

Nutq a'zolari harakatlarini yaxshilash uchun maxsus mashqlar:

Tilni yuqoriga va pastga harakatlantirish.

Og'izni ochib-yopish va lablarni cho'zish.

Turli tovushlarni kuchaytirib talaffuz qilish.

C) Sensor-motor integratsiya

Nutq rivojlanishi sensor-motor tizimi bilan bog'liq bo'lgani uchun, quyidagi mashqlar foydali:

Plastilin yoki qum bilan ishlash – qo'l-motor harakatlarini rivojlantirish orqali miyada nutq faolligini oshirish.

Ritmik qo'shiq va musiqali o'yinlar – so'zlarni ohang bilan eslab qolish jarayonini yengillashtiradi.

4. Zamonaviy texnologiyalar yordamida rivojlantirish

A) Elektron o'yin va ilovalar

"Speech Blubs" – nutqni yaxshilash uchun bolalarga mos dastur.

"Lingokids" – lug'at boyligini oshirish uchun o'yinlar.

"Starfall ABCs" – disleksiya va boshqa nutq buzilishlariga yordam beruvchi interaktiv o'yinlar.

B) Virtual reallik va sun'iy intellekt

3D-modellashtirilgan vizual treninglar (masalan, "VR Speech Therapy") bolalarning eshitish va ko'rish qobiliyatlarini yaxshilaydi.

5. Psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash

Ijtimoiy muhit yaratish – bola do'stlari bilan o'yinlar o'ynashi va muloqot qilishi uchun imkoniyat berish.

Oilaviy ishtirok – ota-onalar bolalar bilan ko'proq gaplashishi, hikoyalar o'qib berishi lozim.

Stressdan xalos qilish – bolaning nutq buzilishi sababli o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotmasligi uchun rag'batlantirish.

Xulosa

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun bilish faoliyatini rivojlantirishning kompleks yondashuvi zarur. Sensor-motor mashqlar, logopedik terapiya, interfaol texnologiyalar va o'yin elementlarini qo'shish natijasida ularning nutq va tafakkuri yaxshilanadi. Muhimi, har bir bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olish va ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash lozim.

Adabiyotlar:

1. J. Smith, "Ovozli signalni qayta ishlash: nazariyalar va amaliyot," 2-nashr, Nyu-York: Springer, 2019.
2. A. Johnson, "Shovqin kamaytirish texnologiyalari," *Jurnal of Signal Processing*, 45(6), 2023, pp. 457-467.
3. R. Sharma, "Neyron tarmoqlari va ovozli tizimlar," *IEEE Transactions on Neural Networks*, 30(8), 2022, pp. 2394-2407.
4. L. Zhang, "Akustik materiallar va ovoz izolyatsiyasi," *Journal of Acoustics*, 58(4), 2020, pp. 15-25.
5. M. Davies, "Ovozli interfeyslar: Sun'iy intellekt va mashina o'qitish," Oxford University Press, 2021.